УДК 82. 0 – 3 : 398. 2

ДО ПРОБЛЕМИ ПОНЯТТЯ “МІФ” У СУЧАСНОМУ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВІ

Гладій О.Б., аспірант,

Запорізький державний університет

У статті розглядаються питання функціонування поняття “міф” у деяких сферах діяльності людини. Робиться спроба систематизувати ознаки міфу, через які він є привабливим для кожної історико-літературної епохи. Зокрема, приділяється увага “живучості” міфу в літературі, впливу міфології на формування певних стереотипів художнього мислення.

Ключові слова: міф, функціонування міфу, міфологізація, міфологічна спадщина, сюжет, образ, мислення, символізм, генетизм, об’єктивність, емоційність, ефектність, трансформація, суб’єктивізм, нерозпізнаність.

Гладий О.Б. К ПРОБЛЕМЕ ПОНЯТИЯ «МИФ» В СОВРЕМЕННОМ ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИИ / Запорожский государственный университет, Украина

В статье рассматриваются вопросы функционирования понятия «миф» в некоторых сферах деятельности человека. Делается попытка систематизировать признаки мифа, из-за которых он оказывается привлекательным для каждой историко-литературной эпохи. В частности, уделяется внимание «живучести» мифа в литературе, влиянию мифологии на формирование определённых стереотипов художественного мышления.

Ключевые слова: миф, функционирование мифа, мифологизация, мифологическое наследие, сюжет, образ, мышление, символизм, генетизм, обьективность, эмоциональность, эффектность, трансформация, субьективизм, неразличимость.

Hladij O.B. TO THE PROBLEM OF THE NOTION “MYTH” IN MODERN LITERARY STUDIES / Zaporizhzhya State University, Ukraine

The authors of the article investigate the ways of the notion “myth” functioning in some spheres of human activity. They make an attempt to systematize the characteristic features of myth that make it interesting for each period in the history of Literature. Special attention is paid to the “vitality” of myth in Literature, the influence of mythology on the formation of definite stereotypes of artistic thought.

Key words: myth, functioning of myth, mythologizing, mythological heritage, plot, image, thought, symbolism, genetism, objectivity, emotionality, effectiveness, transformation, subjectivity, indiffirentility.

Слово “міф” сьогодні часто вживається в науковій літературі, у публіцистичному, художньому і навіть в офіційному мовленні. Міф функціонує нині не тільки як термін, що номінує жанрову приналежність певного художнього продукту (витвору наївної віри).У сучасному розумінні “міф” – поняття багатогранне, іноді розпливчасте, і тому потребує термінологічної конкретизації, чіткого трактування кожного із існуючих визначень, окреслення сфери їх використання.

Відродження інтересу до міфу в літературі ХХ століття значною мірою інтенсифікувало і процес осмислення поняття “міф”. Природу міфологізму нашого часу неможливо зрозуміти без з’ясування сутності достеменної міфології. У традиційному розумінні міф – це античні, біблейські та інші стародавні “казки” про створення світу й людини, розповіді про діяння давніх, переважно грецьких і римських, богів та героїв — поетичні, наївні, часто химерні. Таке “житейське” уявлення про міфи, як стверджують російські дослідники С.А.Токарєв і Є.М.Мелетинський [9,11], в певній мірі є наслідком того, що саме антична міфологія користувалася широкою популярністю в Європі. Знання міфів було обов’язковим компонентом культурної свідомості європейця. В епоху Відродження (XV-XVI ст.), коли в Європі пожвавився інтерес до античності, в освіченому середовищі стало модним використовувати імена античних богів та героїв в алегоричному значенні.

Значною мірою популярності античної міфології свого часу сприяла і літературна творчість ренесансних майстрів слова, що звернулися до давньогрецьких міфів у пошуках оригінальних метафор, цікавих сюжетних ходів і алюзій. Так, на думку дослідників творчості Шекспіра, драматург використовував притаманні міфології психологічні паралелі тяжких випробувань, тимчасового торжества зла й остаточної перемоги добра і правди в трагедіях “Гамлет”, “Отелло”, “Макбет”, “Король Лір”, в обох тетралогіях історичних драм, також у патетиці переживань ліричного героя сонетів [2,83] Вельми показовим у цьому плані є, приміром, наступний фрагмент із твору відомого англійського ренесансного письменника Т.Лоджа “Розалінда” (1590). Один із героїв твору – лицар Сер Джон із Бордо – дає дітям таку настанову: “Сини мої, вибирайте собі друзів так, як Гіперборей видобувають метали,... будьте обачні

в Любові, бо небезпек у ній значно більше, ніж чар, – та й ті, скажу я вам, чари Сирен... Венера – непутяща особа: її закони начебто обіцяють свободу, але приносять лише втрати та блиск убожества. Крила Купідона оперені марнославством, а стріли його, влучаючи, зроджують лише пагубні бажання" [5,5].

Важливу роль у подальшій долі міфологічної спадщини відіграла активна дослідницька та популяризаторська діяльність романтиків, спрямована на осмислення сутності міфотворчості та історико-культурного значення її продукту. Ф.Шлегель акцентував увагу на мотивації, що спонукає його сучасників звертатися до античної класики: "Вивчення грецької поезії, яка поєднує в собі прекрасне з істинною любов'ю, повинно бути не тільки тимчасовою пристрастю, але й необхідним обов'язком усіх поціновувачів, усіх знавців, що прагнуть міркувати загальноприйнято, всіх мислителів, котрі намагаються визначити чисті закони краси і вічну природу мистецтва" [12,34].

Одвічне питання про те, чому міфологічні сюжети, мотиви, герої, образи не втрачають своєї популярності, хвилювало дослідників літератури протягом століть. Тому пошуки відповідей, за твердженням А.Є.Нямцу, вимагають залучення великої кількості матеріалів різних культурно-історичних епох [10,3].

Щоб зрозуміти причини "живучості" міфу, звернемо увагу на його сутнісні характеристики та риси. Думається, що саме такі особливості міфу, як нерозмежованість природного і надприродного, байдужість до суперечностей, прагнення уникати абстрактних понять і категорій, чуттєво-конкретний характер, метафоричність та емоційність і зумовили його надзвичайну "живучість", тобто часту апеляцію митців до міфологічних подій і героїв, сюжетів і образів протягом тисячоліть.

Пояснюючи причини "живучості" міфу, Є.М.Мелетинський у роботі "Від міфу до літератури" наголошує, що "міф продовжує зберігати певну цінність, зрозуміло, не властиву науковим знанням. Міф намагається вирішити деякі проблеми, які практично знаходяться поза наукою. Міф виключає події, що не піддаються поясненню, і колізії, котрі не вирішуються. Те, що менш зрозуміле, міф намагається інтерпретувати за допомогою того, що більш зрозуміле... Мета гармонізації і регламентації домінує над жагою знань" [7,31]. Навіть сьогодні наука не спроможна повністю витіснити міфологію, бо наука не може пояснити і вирішити такі метафізичні проблеми як зміст життя, мета історії, таємниця смерті. На допомогу приходить міфологія, що "претендує на їх вирішення" [5,67]. На відміну від науки, міф не ставить собі за мету пізнати світ, адже головне для нього – підтримувати гармонію і контролювати особистий, суспільний, природний, космічний порядок.

Представники тартуської школи, зокрема Ю.М.Лотман, вважають, що бурхливий ріст міфології у прадавні часи був зумовлений відсутністю історії: "Міф заповнив семантичну пустоту". Велику роль у творенні міфу відігравали чутки, усні перекази, домисли [6,326].

Важливою рисою міфу є символічність. "Міфологічне мислення, – зазначають С.А.Токарєв і Є.М.Мелетинський, – оперує, як правило, конкретним і персональним, маніпулює зовнішніми вторинними чуттєвими якостями предметів; об'єкти зближуються за вторинними чуттєвими якостями, за суміжністю в просторі й часі. Те, що в науковому аналізі виступає як подібність, у міфологічному поясненні виглядає як тотожність. Конкретні предмети, не втрачаючи своєї конкретності, можуть виступати знаками інших предметів або явищ, тобто їх символічно заміняти" [9,13]. Варто наголосити на тому, що саме символічність відкриває навдивовижу різноманітні і широкі можливості використання міфу в культурі. Західна цивілізація, біля витоків формування якої стояла міфологія давніх греків, створила цілу мережу культурних кодів, генетично укорінених саме в міфі.

Через свою одвічну символічність міфологія є зручним засобом для змалювання вічних моделей особистої і суспільної поведінки, законів соціального і природного космосу. А устремління вийти за соціально-історичні й просторово-часові межі заради виявлення загальнолюдського змісту було одним із моментів переходу від реалізму XIX ст. до модернізму. "Відродження" міфу в літературі XX ст. значною мірою спиралося на проголошене Ф.Ніцше і А.Бергсоном нове бачення міфів як вічно живих витоків, на унікальний творчий досвід Р.Вагнера, на психоаналіз З.Фрейда і К.Г.Юнга, а також на нові етнологічні теорії Дж.Фрейзера, Б.Малиновського, Л.Леві-Брюля, Е.Кассірера, які поглибили розуміння традиційної міфології.

Ще однією важливою ознакою міфу, як зауважують С.А.Токарєв і Є.М.Мелетинський, є генетизм (коли походження предмета видається за його сутність). У міфології науковому принципу пояснення протиставляється "початок" у часі. Тобто, змалювати навколишній світ – означає розповісти про його походження. Думається, що генетизм, як атрибутивна характеристика міфу, зумовив одну з характерних рис гуманітарної науки XX століття, а саме, використання певних компонентів міфу (приміром, художніх образів) для пояснення тих чи інших явищ або феноменів. У цьому сенсі показовим є активне запровадження фрейдистських та неофрейдистських міфопоетичних кліше (Едіпів комплекс, комплекс Електри) у найрізноманітніших "пояснювальних " схемах як у царині медицини, психології,філософії, так і в літературознавчих студіях.

Доволі специфічним є ставлення міфу до того "матеріалу", який він обирає об'єктом художнього осмислення та, власне, естетичної обробки. Слушною є думка сучасного українського вченого М.Ігнатенка, який, акцентуючи увагу на специфіці добору фактів, подій, образів при творенні міфу, зазначає: "Міф синтезує упереджено: те, що невигідне для його цілей, він відмітає, тим часом вигідне, за законом свого ж – міфологічного – мислення, гіперболізовано охвалює" [4,152].

Такі іманентні характеристики міфологічного мислення як нечіткий розподіл об'єкта і суб'єкта, предмета і знака, речі і слова, створіння і його імені, речі і її атрибутів, однини і множини, просторових і часових відносин, походження і сутності, витоків і принципів, а також певна дифузність і синкретизм дають змогу по-різному трактувати міф. При цьому міфологія сама постає як дуже своєрідна знакова система, термінами якої може описуватися весь світ. Деякі особливості міфологічного мислення, підкреслюють С.А.Токарєв і Є.М.Мелетинський, можуть зберігатися в масовій підсвідомості поряд з елементами істинно філософського і наукового знання, поряд із застосуванням строгої наукової логіки [9,15].

Ю.М.Антонян виділяє таку особливість міфу як об'єктивність, зауважуючи, що, хоча міф і не спирається на строгу систему доказів, усе ж "далеко не кожна наукова теорія спроможна витримати таку перевірку" часом [1,12]. Вельми важливими є й такі риси міфології як безпосередність, емоційність, барвистість і ефектність. Ми охоче віримо в те, що нам пропонує міф, захоплюємося сюжетними колізіями, переживаємо за долю героїв. Натомість кожний науковий постулат повинен мати теоретичне чи практичне обґрунтування. Саме це відрізняє, як підкреслює Ю.М.Антонян, міфологію від науки. Не можна залишити поза увагою той факт, що міфологія твориться безліччю людей, це є продукт колективної творчості. І саме тому "оволодіти міфологією можна в результаті невеликих зусиль" в процесі щоденного спілкування, спільної праці, соціальної практики, коли досвід передається безпосередньо від одних членів суспільства до інших [1,13].

Біля витоків людської культури, як слушно зауважує сучасний російський літературознавець І.О.Шайтанов, був саме міф, що зародився разом із першою думкою людини і закріпився у слові. Закон аналогії керував міфологічним мисленням, адже людина уявляла світ подібним до себе: живим, натхненним (антропоморфізм – від сполучення грецьких слів "людина" і "форма"). Спочатку людина не відчувала своєї відокремленості від того, що її оточувало. "Все злилося в *одухотвореній нерозпізнаності* єдиної природи, – пише російський вчений, – легко перевтілювалося з одного в інше, казково змінювало подобу. Все було всім, або, якщо скористатися образом Тютчева, – "все у всьому" [11,147]. Сама людина й була мірилом речей, пізнаючи світ, який здавався їй подібним до неї самої.

Підсумовуючи вище викладене, зазначимо, що сучасні інтерпретації поняття "міф" є доволі чисельними. Втім, кожна з них з певною долею умовності може бути віднесена або до числа тих, що звужують семантичне поле "міфу" межами жанру, або тих, які розглядають "міф" більш широко.

У вузькому розумінні міф – древня літературна форма, розповіді про богів, героїв. Перші міфи з'явилися внаслідок невиразного розуміння людиною свого зв'язку зі світом. Породжений певним станом свідомості, міф у вузькому розумінні, тобто як літературна форма і як форма знань, відійшов у минуле, давши назву феномену, який розглядається у цій статті. Міф у широкому розумінні постає як форма мислення, що продовжує жити і має вплив на людське суспільство, проявляючись по-різному залежно від конкретних історичних умов.

До міфотворчості тяжіє й історик, який настільки проникається певною ідеєю, тенденцією, завданням, що ця ідея змушує його спотворювати факти або відтворювати події, про котрі немає відомостей. Суб'єктивне ставлення до історичного матеріалу призводить до міфологізації при відтворенні реальних подій та реконструкції минулого. Саме про це йдеться у статті М.А.Юсима "Карл Великий в средневековой итальянской хронике. Легенда о восстановлении Флоренции у Джованни Виллани" [13,220-228]. Вчений піддає сумніву навіть результати, отримані наукою. Бо з часом усе набуває рис стереотипу, і вже не може позбутися міфологічних складових через суб'єктивність суспільної свідомості. В широкому розумінні міф можна сприймати як один із засобів засвоювання історичної реальності, що не протистоїть науці, а співіснує поряд з нею, доповнює її і є навіть необхідним, він займає в ній своє місце – особливе, але законне, – десь напівдорозі від спеціальних строго вивірених знань до загальних, що є колективним надбанням [13,221]. Кожна реальність є міфом у тій мірі, в якій доходить до нас через чиєсь сприйняття, і кожний міф є реальністю настільки, наскільки міфологічна конструкція складається із реалій. Доля реального в кожному міфі, на думку М.Юсима, дуже значна [13,220].

Міф продовжує жити в культурі на кожній наступній стадії людського суспільства, і кожна епоха бере за основу ті чи інші його риси. Адже сам міф – форма колективної свідомості й віри. "Він сам для себе вища і єдина правда, закріплена в розповіді та слові, – пише О.І.Шайтанов. – Колись міф був свідомістю роду, сьогодні ж ми нарікаємо, що нам нав'язують міфи, міфологізують нашу картину світу mass media – засоби масової інформації. Ми всі колективно починаємо вірити (одні більше, другі – менше) в те, про що нам повідомляють у зведеннях останніх новин. Адже ми знаємо не самі події, а розповідь про них, історію про історію, тобто міф" [11,146-147]. Це одна із двох сфер "застосування" міфу як форми

колективного мислення, коли людина сприймає і вірить у щось, бо так "думають усі". Інша сфера – використання міфу свідомо, для творення певних понять, символів, образів, термінів для пояснення наукових, суспільних, соціальних явищ.

Є.М.Мелетинський наголошує, що "в сучасній соціології вживають термін *міф*, щоб позначити, з одного боку, ілюзію, брехню, пропаганду, але, з іншого боку, також зображення відомих цінностей у фантастичній формі або догматизованих, сакралізованих ..." [6,13]. Адже тільки міф може поєднати те, що називають *історичним* і те, про що кажуть *вічне*, оскільки "міф відображає деякі риси первісного мислення і в той же час певний рівень думки. Цей рівень свідомості надовго залишається в людській історії" [6,11].

Надзвичайно глибоким і багатогранним є поняття міфу як продукту художньої творчості. Саме воно потребує особливого наукового підходу, детального вивчення, розуміння шляхів використання і трансформації міфу в літературі.

В авторському міфологізмі провідну роль відіграє ідея вічного циклічного повторення одних і тих самих первинних міфологічних прототипів. Письменниками робляться спроби міфологізації дійсності, а критики шукають приховані міфологічні основи реалізму. Деякі письменники XX ст. свідомо звертаються до міфології як до інструмента художньої організації і способу вираження певних психологічних стереотипів або ж стійких національних культурних моделей (Джойс, Кафка, Лоренс, Йетс, Еліот, О'Ніл, Кокто, Г.Гарсія Маркес, Т.Манн, А.Ануйя). Тут відбувається як використання традиційних міфів (але при цьому зміст їх різко міняється), так і авторська міфотворчість, створення власної мови поетичних символів.

Думається, що вельми цікавим і перспективним напрямком подальших досліджень може стати вивчення шляхів трансформації традиційного міфу у літературних творах. При цьому важливо з'ясувати, яким чином міф у художньому творі втрачає первісний зміст та набуває іншого, визначити структуру та домінуючі риси новоутвореного міфу, а також прослідкувати етапи формування й розвиток його провідних конституентів. На особливу увагу заслуговує й суб'єктивна сторона авторської міфотворчості, тобто інтерпретація письменником змісту того чи іншого міфу, адже саме автор є виразником суспільної свідомості певної країни та епохи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонян Ю.М. Миф и вечность. – М.: Логос, 2001.– 464 с.
2. Гениушас А. Амбивалентность шекспировских образов: Шекспировские чтения 1984. – М.: Наука, 1986. – С. 82-104.
3. Гулыга А.Миф и современность. О некоторых аспектах литературного процесса // Иностранная литература. – 1984. – №2. – С. 167-174.
4. Ігнатенко М. Два екстериторіальні центри української культури: Відень і Петербург // Українська література в Австрії, австрійська – в Україні: Матеріали міжнародного симпозіуму – К., 1994. – С. 148-155.
5. Rosalinde. Euphues golden legacie // The Complete Works of Thomas Lodge. – N.Y.: Russell & Russell. INC., 1963. – V.1. – P.1-66.
6. Лотман Ю.М. Ретиосфера. – СПб., 2000. – 704 с.
7. Мелетинский Е.М. От мифа к литературе. – М., 2001. – 167 с.
8. Мелетинский Е.М. Поэтика мифа. – М., 1995. – 406 с.
9. Мифы народов мира: В 2 т. – М.,1997. – Т.1. – 671 с.
10. Нямцу А.Е. Поэтика традиционных сюжетов. – Черновцы: Рута, 1999. – 176с
11. Шайтанов И.О. Европа в контексте средневековой культуры: Учебное пособие / Под ред. Т.Ф.Кузнецовой. – М.: 1997. – С. 141-174.
12. Шлегель Ф. Об изучении греческой поэзии. / Зарубежная литература XIX века: Романтизм: Хрестоматия историко-литературных материалов / Сост.: А.С.Дмитриев, Б.И.Колесников, Н.Н.Новикова. – М.: Высшая школа, 1990. – С. 34-36.
13. Юсим М.А. Карл Великий в средневековой итальянской хронике (легенда о восстановлении Флоренции у Джованни Виллани) // Карл Великий: реалии и мифы. – М.: ИВИ РАН, 2001. – С. 220-229.